

Poznańskie Studia Teologiczne 32(2018), s. 47–62
doi:10.14746/pst.2018.32.03

Daniel Dzikiewicz¹
Seminarium św. Józefa w Wilnie
Instytut Teologiczny

Wpływ perykopy Mk 16,9-20 na znaczenie rzeczownika ἀρχή w Mk 1,1

Wstęp

„Ἀρχὴ τοῦ εὐαγγελίου Ἰησοῦ Χριστοῦ υἱοῦ θεοῦ” (Mk 1,1)². Tymi słowami rozpoczyna się narracja najstarszej ewangelii kanonicznej. Jest to poniekąd sztandarowe zdanie całej księgi, przypisywanej autorstwu św. Marka³. W toku historii egzegezy biblijnej doczekało się ono rozmaitych interpretacji. Dla jednych werset Mk 1,1 stanowi pewną formę tytułu całego dzieła lub pierwszej jego części⁴. Dla drugich z kolei dany ustęp jest dodatkiem redakcyjnym, bądź późniejszą glosą⁵. Dyskusje trwają także nad treścią i autentycznością poszcze-

¹ Ksiądz Daniel Dzikiewicz (ur. 1971) – kapłan arch. wileńskiej, wykładowca przedmiotów biblijnych w Instytucie Teologicznym Seminarium św. Józefa w Wilnie, bachelor z teol.: Wydział Teologii Katolickiej na Uniwersytecie Witolda Wielkiego w Kownie (1995), licencjat z teol. biblijnej: Papieski Uniwersytet Gregoriański w Rzymie (2003), doktorat z teol. biblijnej: Papieski Wydział Teologiczny we Wrocławiu (2014).

² Wszystkie greckojęzyczne cytaty bądź pojedyncze słowa Starego i Nowego Testamentu pochodzą odpowiednio z: *Septuaginta*, A. Rahlfs (red.), Stuttgart 1979 i *Novum Testamentum Graece*, Nestle – Aland (red.), Stuttgart 1999²⁷.

³ Zob. D.J. Harrington, *Ewangelia według świętego Marka*, w: R.E. Brown – J.A. Fitzmyer – R.E. Murphy – W. Chrostowski (red.), *Katolicki komentarz biblijny*, Prymasowska Seria Biblijna, Warszawa 2004, s. 981; S. Mędała, *Ewangelia o Jezusie Chrystusie, Synu Bożym (Ewangelia według św. Marka)*, w: S. Mędała (red.), *Ewangelia synoptyczne*, Wprowadzenie w myśl i wezwanie ksiąg biblijnych 8, Warszawa 2006, s. 158nn.

⁴ „Der Eingangsvers ist von Markus vermutlich als Überschrift über das ganze Buch gedacht”, C.E.G. Swift, *Das Evangelium nach Markus*, w: D. Guthrie – J. A. Motyer (red.), *Kommentar zur Bibel. AT und NT in einem Band*, Witten 2012⁸, s. 58; „[I]nscriptio primae partis, an totius libri?”, M. Zerwick, *Analysis philologica Novi Testamenti Graeci*, Scripta Pontificii Instituti Biblici 107, Romae 1966³, s. 78; zob. S. Hareźga, *Jezus i Jego uczniowie. Model chrześcijańskiej formacji w Ewangelii według św. Marka*, Lublin 2006, s. 38; S. Mędała, *Ewangelia...*, art. cyt., s. 179.

⁵ „Dieser erste Vers wird ja bisweilen sehr skeptisch betrachtet. Bultmann hält ihn für eine ‚alte Glosse‘; Friedrich glaubt, daß es sich ‚wahrscheinlich‘ um einen späteren Zusatz handelt”,

gólnych wyrazów i zwrotów tego passusu. Egzegeci zastanawiają się nad znaczeniem semantycznym rzeczowników ἀρχή (początek absolutny, historyczny, literacki?)⁶ i εὐαγγέλιον (rodzaj literacki, orędzie zbawienia?)⁷; wysuwają argumenty za i przeciw *genetivus subiectivus* i *genetivus obiectivus* wyrażenia Ἰησοῦ Χριστοῦ⁸; debatuje nad oryginalnością słów υἱοῦ θεοῦ⁹ etc.

Niniejsze opracowanie jest kolejnym przyczynkiem do studium nad powyższym werselem, a właściwie nad początkowym jego słowem ἀρχή. Jest to wyraz o stosunkowo szerokim polu znaczeniowym: *początek*, *zwierzchność*, *władza*, *kraniec*, *róg*¹⁰ etc. Jednakże w przekładach Nowego Testamentu ów termin w ustępie Mk 1,1 jest oddawany przeważnie za pomocą określenia wyrażające-

W. Marxsen, *Der Evangelist Markus. Studien zur Redaktionsgeschichte des Evangeliums*, Göttingen 1956, s. 24.

⁶ „Die Freudenbotschaft hat einen Anfangspunkt, bis zu dem sie zurückverfolgt werden kann. Sie ist ein Ereignis, das in Gang kommt, ehe ihr Inhalt proklamiert wird (vgl. 1, 14f.). Dieser Anfangspunkt liegt an Gottes Zuspruch an seinen Sohn, und er ergeht in der Verheißung”, W. Grundmann, *Das Evangelium nach Markus*, Theologischer Handkommentar zum Neuen Testament 2, Berlin 1968³, s. 26; „[L]’inizio [...] deve essere inteso in senso storico. [...] Giovanni [...] è appunto l’inizio”, J. Gnilka, *Marco*, *Commenti e studi biblici*, Assisi 1998³, s. 40; „Początek: Werset 1. rozpoczyna opowieść [...]”, D. J. Harrington, *Ewangelia...*, art. cyt., s. 985; zob. H. Langkammer, *Ewangelia według św. Marka. Wstęp – przekład z oryginału, komentarz*, Pismo Święte Nowego Testamentu III/2, Poznań – Warszawa 1977, s. 73.75; A. Malina, *Ewangelia według św. Marka, rozdziały 1, 1–8*, 26. *Wstęp, przekład z oryginału, komentarz*, Nowy Komentarz Biblijny Nowy Testament, t. II/1, Częstochowa 2013, s. 74; S. Mędała, *Ewangelia...*, art. cyt., s. 179.

⁷ „Słowo *euangelion* nie oznacza ewangelii jako gatunku literackiego, lecz [...] przesłanie o zbawieniu [...]”, D.J. Harrington, *Ewangelia...*, art. cyt., s. 985; „Na formę księgi wskazują dwa pierwsze słowa: *początek Ewangelii* [...]”, A. Malina, *Ewangelia...*, dz. cyt., s. 74; zob. A.K. Fenz, *Die Heiligenkreuz-Bibel. Das Neue Testament neu übersetzt & kommentiert. Die Evangelien*, Leipzig 2012, s. 146-147; W. Grundmann, *Das Evangelium...*, dz. cyt., s. 26; S. Hareźga, *Jezus...*, dz. cyt., s. 40; H. Langkammer, *Ewangelia...*, dz. cyt., s. 75-76; R. Schnackenburg, *Das Evangelium nach Markus*, *Geistliche Schriftlesung 2/1*, Düsseldorf 1966, s. 17-18; E. Schweizer, *Das Evangelium nach Markus*, *Das Neue Testament Deutsch 1*, Göttingen 1975¹⁴, s. 11-12.

⁸ „L’antica controversia era così espressa grammaticamente: il genitivo *Iēsou Christou* indica il soggetto o l’oggetto del vangelo?”, J. Gnilka, *Marco*, dz. cyt., s. 40; zob. S. Hareźga, *Jezus...*, dz. cyt., s. 40; H. Langkammer, *Ewangelia...*, dz. cyt., s. 76; R. Schnackenburg, *Das Evangelium...*, dz. cyt., s. 17; A. Malina, *Ewangelia...*, dz. cyt., s. 74; S. Mędała, *Ewangelia...*, art. cyt., s. 179; M. Zerwick, *Analysis...*, dz. cyt., s. 78.

⁹ „Da diese Bezeichnung im Markus-Evangelium an entscheidenden Stellen begegnet (1,11; 3,11; 9,7; 13,32; 14,61f.; 15,39; auch 14,36 gehört in diesen Zusammenhang), ist mit der Ursprünglichkeit dieser Lesart ernstlich zu rechnen”, W. Grundmann, *Das Evangelium...*, dz. cyt., s. 26; zob. J. Gnilka, *Marco*, dz. cyt., s. 41; S. Hareźga, *Jezus...*, dz. cyt., s. 39; H. Langkammer, *Ewangelia...*, dz. cyt., s. 77-78; A. Malina, *Ewangelia...*, dz. cyt., s. 67; R. Schnackenburg, *Das Evangelium...*, dz. cyt., s. 18; E. Schweizer, *Das Evangelium...*, dz. cyt., s. 12.

¹⁰ Zob. Z. Abramowiczówna (red.), *Słownik grecko-polski. Tom I. A–A*, Warszawa 1958, s. 340; R. Popowski, *Wielki słownik grecko-polski Nowego Testamentu. Wydanie z pełną lokalizacją greckich haseł, kluczem polsko-greckim oraz indeksem form czasownikowych*, Prymasowska Seria Biblijna, Warszawa 1997, s. 75; R. Romizi – M. Negri, *Greco antico. Vocabolario greco italiano etimologico e ragionato*, Bologna 2001, s. 212.

go ideę zapoczątkowania Jezusowej Ewangelii: *initium* (Wulgata), *der Anfang* (M. Luther), *the beginning* (King James Version), *początek* (Nowy Testament Królewiecki), *commencement* (La Bible de Jérusalem), *inizio* (Bibbia CEI), *pradžia* (J.J. Skvireckas) itd.

Niemniej jednak istnieją również i takie translacje, które odbiegają od standardowego ujęcia danego słowa. Jedną z nich jest, przykładowo, tłumaczenie prof. Tomasza Węclawskiego: „Źródło dobrej nowiny Jezusa, Mesjasza, syna Boga”¹¹. W danym przypadku zamiast tradycyjnego wyrazu *początek* użyto terminu *źródło*. Całkiem oryginalna, choć i niepozbawiona mankamentów, interpretacja, albowiem tekst świętego Marka jest bardziej *nośnikiem*, niż *fundamentem* bądź *praprzyczyną* Jezusowej Ewangelii.

Jednakże propozycja Węclawskiego jest niejako wyrazem pewnego stopnia „niezadowolenia” bądź „buntu” przeciwko dominującemu *status quo* translatorskiemu słowa ἀρχή w Mk 1,1. Obecny artykuł konstituuje kolejny krok w tej dziedzinie. Mianowicie przedstawia sobą próbę odczytania znaczenia rzeczownika ἀρχή w passusie Mk 1,1 w świetle tzw. *kanonicznego zakończenia*, usytuowanego w perykopie Mk 16,9-20. Teza tego studium brzmi następująco: dołączenie fragmentu Mk 16,9-20 do tekstu narracji Mk 1,1-16,8, które miało miejsce prawdopodobnie w II wieku¹², wpłynęło również na zmianę akcentów semantycznych substantivum ἀρχή. Skutkiem tego utraciło ono pierwotne znaczenie *początku* a przybrało wartość *zarysu* w sensie sumarycznego zbioru kerygmatycznego przesłania, dotyczącego tego, co teologia nazywa *Wydaniem Jezusa Chrystusa*.

W celu wykazania powyższej hipotezy to postępowanie badawcze podzielono na dwa etapy. Na pierwszym etapie jest opisywane zjawisko *zespalandia* w tekstach biblijnych oraz jego transformacyjny wpływ na pole semantyczne poszczególnych wyrazów bądź całych perykop. Na drugim z kolei są przytaczane argumenty przemawiające za odczytaniem rzeczownika ἀρχή w wersji Mk 1,1 w znaczeniu sumaryczno-kerygmatycznego *zarysu*. Rozprawę zwieńcza również stanowisko autora podsumowujące zakończenie.

Zjawisko zespalandia tekstów w Biblii

Zjawisko *zespalandia* słów, wersetów, perykop a nawet poszczególnych ksiąg biblijnych jest dobrze poświadczonym faktem. Na kartach Pisma Świętego przybiera ono różnorodne formy i występuje na różnych poziomach: języka,

¹¹ *Ewangelia Marka. Dobra Nowina według świętego Marka*, T. Węclawski (tł.), Poznań 1999, s. 7.

¹² „Według tradycji, [...] ta harmonizacja [...] pochodzić ma od presbytera Aristona (ok. 100 po Chr.)”, H. Langkammer, *Ewangelia...*, dz. cyt., s. 360; zob. W.R.F. Browning, *Oxford Dictionary of the Bible*, Oxford 2004, s. 244; D.J. Harrington, *Ewangelia...*, s. 1033; H. Langkammer, *Ewangelia...*, dz. cyt., s. 360; S. Mędała, *Ewangelia...*, art. cyt., s. 208.

gramatyki, fonetyki, dyskursu, narracji, lecz także na szczeblu kanonicznym całej Biblii¹³.

Pierwszy przykład biblijny, potwierdzający istnienie zjawiska *zespala*nia, znajduje się już w początkowym wersecie Księgi Rodzaju. Chodzi tu oczywiście o słowa *niebo* i *ziemia*, których połączenie w parę tworzy figurę retoryczną powszechnie zwaną *meryzmem* i oznacza całość stworzenia¹⁴.

Następny wzorzec *zespala*nia materiału biblijnego stanowią tzw. *dwa opisy stworzenia świata* także usytuowane w Księdze Rodzaju, z których pierwszy Rdz 1,1-2,4a pochodzi mniej więcej z przełomu VI–V w. p.n.e. a drugi Rdz 2,4b-25 sięga czasów X–IX w. p.n.e.¹⁵. Autor pierwszego rozdziału, w duchu poglądów Lwa Tołstoja (1828–1910), optymistycznie deklaruje dobroć całego stworzenia (Rdz 1,4.10.12.18.21.31), z kolei twórca drugiego fragmentu, à la Michaił Bułhakow (1891–1940), nawet w dobrej rzeczywistości dostrzega załączki zła bądź frustracji (Rdz 2,9.17.18.20)¹⁶.

Kolejnym przykładem fenomenu *zespala*nia w Biblii są tzw. *paralelizmy*, czyli takie środki retoryczne, których istota polega na wieloaspektowym zestawieniu „sąsiadujących” ze sobą wersetów tekstu biblijnego. Stały się one przedmiotem szczególnego zainteresowania egzegetów pod wpływem publikacji anglikańskiego orientalisty bp. Roberta Lowtha (1710–1787)¹⁷. Dany środek literacki, chociaż pojawia się także w prozie (Rdz 4,3-5a), jest przede wszystkim rozpowszechniony w kompozycjach poetyckich Pisma Świętego (Rdz 2,23; 4,23; Łk 1,46b-47), szczególnie w Księdze Psalmów (Ps 6,6; 26,4; 33,2; 91,7; 103,10; 145,18)¹⁸.

Dalszym dowodem istnienia fenomenu *zespala*nia tekstów w Biblii jest Księga Psalmów, wolumin cechujący się wyjątkowo *antologicznym* charakte-

¹³ Zob. R. Meynet, *Binarność, podstawowa cecha języka biblijnego*, w: R. Komurka (red.), *Język Biblii a język współczesny. Praca zbiorowa*, Kraków 2006, s. 11-22.

¹⁴ Zob. R. Rendtorff, *Teologia dell'Antico Testamento. Volume 1: I testi canonici*, Strumenti Biblica 5, Torino 2001, s. 25-26.

¹⁵ Zob. W. Brueggemann, *Genesi*, Strumenti Commentari 9, Torino 2002, s. 44-45; J. Le-mański, *Pięcioksiąg dzisiaj*, Studia Biblica 4, Kielce 2002, s. 150-151.161; R. Rendtorff, *Teologia...*, dz. cyt., s. 26-27; G. von Rad, *Genesi. Traduzione e commento*, Antico Testamento 2/4, Brescia 1978, s. 51-52.88-91.

¹⁶ Zob. R. Gibert, *Bibbia, miti e racconti dell'inizio*, Biblioteca biblica 11, Brescia 1993, s. 22-23.

¹⁷ Zob. R. Alter, *The Art of Biblical Poetry*, New York 1985, s. 3; A. Berlin, *Parallelism*, w: D.N. Freedman (red.), *The Anchor Yale Bible Dictionary*, t. V, New Haven – London 2009, s. 155.

¹⁸ Zob. L. Alonso Schökel, *Manuale di poetica ebraica*, Biblioteca biblica 1, Brescia 1989, s. 65-83; R. Alter, *The Art...*, dz. cyt., s. 3-26; A. Berlin, *Parallelism*, art. cyt., s. 156-160; P.J. Achtemeier – W. Chrostowski (red.), *Encyklopedia biblijna*, Prymasowska Seria Biblijna, Warszawa 1999, s. 897; C. Baldick, *Oxford Dictionary of Literary Terms*, Oxford 2008, s. 247; K. Pauritsch, *Parallelismus*, w: A. Grabner-Heider (red.), *Praktyczny słownik biblijny*, Warszawa 1995, s. 930-931; J. Limburg, *Psalms, Book of*, w: D.N. Freedman (red.), *The Anchor Yale Bible Dictionary*, t. V, New Haven – London 2009, s. 528-530.

rem¹⁹. W nim zebrane utwory powstawały – w odrębnych warunkach i okolicznościach – w przeciągu kilku dobrych stuleci²⁰. Obecna forma danej księgi, jak wykazały odkrycia rękopisów w pobliżu Qumran nad Morzem Martwym, istniała już co najmniej w II w. przed Chrystusem (*terminus ad quem*)²¹.

Coś podobnego można stwierdzić również o Księdze Przysłów i o Pieśni nad Pieśniami. To są także dzieła synkretyczne. Pierwsze jest kolekcją maksym sapiencjalnych a drugie stanowi zbiór pieśni miłosnych²².

Zjawisko *zespalandia* tekstów występuje również w Nowym Testamencie. Jedną z wymownych ilustracji tego fenomenu jest chociażby Drugi List do Koryntian. Większość biblistów neguje pierwotną integralność owego pisma, dostrzegając w nim kompozycję złożoną z uprzednio odrębnie istniejących urywków²³.

Powyższe wyliczanie można byłoby oczywiście uzupełnić jeszcze co najmniej kilkoma wzorcami. Zilustrowanie fenomenu *zespalandia* tekstów biblijnych nie jest jednakże jedynym celem tego rozdziału. W nim, zgodnie z zapowiedzią, musi mieć również miejsce ukazanie istnienia faktu wpływu dołączonych fragmentów na pole semantyczne uprzednio odrębnie istniejących tekstów.

Najprostszym przykładem danego zjawiska jest geneza Księgi Psalmów. Owszem, przedstawia ona sobą, jak wyżej zaznaczono, pewną formę antologii utworów poetyckich, jednakże o dobrze przemyślanym wewnętrznym układzie literackim, odzwierciedlającym pewną koncepcję teologiczną. Jeden zaś z najważniejszych nośników tego konceptu polega właśnie na wprowadzeniu tzw. *doksologii* (Ps 41,14; 72,18-20; 89,53; 106,48; 150,1-6), tj. suplementów tekstualnych, które w toku pracy redakcyjnej nad danym zbiorem dodano do wprzódki istniejących tekstów²⁴. To właśnie dzięki nim prywatne kompozycje liryczne (np. Asafa, Dawida, Koracha, Salomona) oraz już istniejące mniejsze kolekcje liturgiczne (np. Ps 120-134; 113-118) przybrały strukturę uniwersalnego Psalterza-Pięcioksięgu (Ps 1-41; 42-72; 73-89; 90-106; 107-150), nawiązującego do

¹⁹ „Psalms [...] is distinguished from all other biblical books by its manifestly anthological nature”, R. Alter, *Psalms*, w: R. Alter – F. Kermode (red.), *The Literary Guide to the Bible*, London – Glasgow 1997, s. 244; zob. D.J. Estes, *Handbook on the Wisdom Books and Psalms. Job. Psalms. Proverbs. Ecclesiastes. Song of Songs*, Grand Rapids 2007, s. 141.145; J. Limburg, *Psalms...*, art. cyt., s. 522.

²⁰ Zob. R. Alter, *Psalms*, art. cyt., s. 244; J. Limburg, *Psalms...*, art. cyt., s. 524-526.

²¹ Zob. D.J. Estes, *Handbook...*, dz. cyt., s. 141-144; J. Limburg, *Psalms...*, art. cyt., s. 523.

²² Zob. D.J. Estes, *Handbook...*, dz. cyt., s. 213-217.393-396; R. Alter, *Psalms*, art. cyt., s. 244.

²³ Zob. J. Murphy-O'Connor, *Drugi list do Koryntian*, w: R.E. Brown – J.A. Fitzmyer – R.E. Murphy – W. Chrostowski (red.), *Katolicki komentarz biblijny*, Prymasowska Seria Biblijna, Warszawa 2004², s. 1348-1349; K.H. Schelkle, *Das Neue Testament. Eine Einführung*, Berckers Theologische Grundrisse 2, Rottenburg 1970⁴, s. 154-156.

²⁴ „Each Book ends with a doxology, probably not an original part of the final psalm in each book, but an insertion made in the final editing [...]. Psalm 150 provides a concluding doxology for Book V and for the Psalter as a whole”, J. Limburg, *Psalms...*, art. cyt., s. 526.

Pentateuchu Mojżeszowego²⁵. Prawdopodobnie w taki sposób zamierzano wykazać, iż psalmy nie są jedynie laudacyjno-lamentacyjną odpowiedzią ludzką na Boże działanie w historii zbawienia²⁶, lecz także autorytatywno-obligatoryjnym słowem samego Boga, na modłę Tory²⁷.

Następną klarowną ilustrację fenomenu wpływu dołączonego fragmentu na pole semantyczne pewnej perykopy podaje Ps 51. Jest to jeden z siedmiu tzw. *psalmów pokutnych* (Ps 6; 32; 38; 102; 130; 143), nawiązujący, przynajmniej tak to wynika z jego nagłówka (Ps 51,1), do wydarzeń z życia króla Dawida, opisanych w perykopie 2 Sam 11,1-12,25²⁸. Dany tekst stanowi pewną formę przeplatanki błagań o łaskę przebaczenia i duchowego odrodzenia. Posiada jednak stosunkowo problematyczny werset 18, w którym się stwierdza, iż Pan Bóg wcale nie żąda od człowieka składania ofiar i nie ma zupełnie upodobania w całopaleniach. W objaśnieniach egzegetycznych, zwłaszcza katolickich, ta linijka jest opatrzona zazwyczaj pewnym apologetycznym komentarzem. Przykładowo, sławny hiszpański biblista Luis Alonso Schökel (1920–1998) umieszcza następującą adnotację: „Te linijki nie mogą być potraktowane jako formalne zniesienie kultu ofiarniczego”²⁹. Do takiego wniosku jednakże można dojść jedynie po przeczytaniu poniższego passusu Ps 51,20-21. Wers 20 zawiera prośbę skierowaną do Boga o odbudowanie murów Jerozolimy. Słowo *mur* spełnia tu oczywiście funkcję figury retorycznej zw. *synekdochą*, sugeruje więc również błaganie o odbudowanie świątyni jerozolimskiej. Natomiast w. 21 zapowiada *expressis verbis* odrodzenie kultu ofiarniczego. Lecz dana perykopa, jak to utrzymuje wielu autorytatywnych badaczy Księgi Psalmów, jest późniejszym dodatkiem³⁰. Zatem dołączony fragment Ps 51,20-21 zrelatywizował antykultyczny charakter wersu 18. Toteż i wpływ fenomenu *zespalandia* na semantykę uprzednio istniejącego fragmentu jest również oczywisty.

Nie jest to wcale pojedynczy przypadek w Księdze Psalmów. Coś podobnego można zaobserwować także w innych jej epizodach (przykładowo w Ps 22

²⁵ Zob. D.J. Estes, *Handbook...*, dz. cyt., s. 145-146; J.S. Kselmann – M.L. Barré, *Księga Psalmów*, w: R.E. Brown – J.A. Fitzmyer – R.E. Murphy – W. Chrostowski (red.), *Katolicki komentarz biblijny*, Prymasowska Seria Biblijna, Warszawa 2004, s. 482; J. Limburg, *Psalms...*, art. cyt., s. 526-527; R. Rendtorff, *Teologia...*, dz. cyt., s. 339-344.

²⁶ Zob. B.S. Childs, *Teologia biblica. Antico e Nuovo Testamento*, Piemme Theologica, Casale Monferrato 1998, s. 216.

²⁷ Zob. R. Rendtorff, *Teologia...*, dz. cyt., s. 341.

²⁸ Zob. W. Brueggemann, *The Message of the Psalms. A Theological Commentary*, Augsburg – Minneapolis 1984, s. 102; J.S. Kselmann – M.L. Barré, *Księga...*, art. cyt., s. 497-498.

²⁹ „Non si possono addurre questi versi come un’abolizione formale del culto sacrificale”, L. Alonso Schökel – C. Carniti, *I Salmi. Volume primo*, Commenti biblici, Roma 1992, s. 829.

³⁰ „Wersety te są wyraźnie późniejsze”, J.S. Kselmann – M.L. Barré, *Księga...*, art. cyt., s. 489; „Verso la fine dell’Esilio, o poco dopo il ritorno, qualcuno aggiunse questi due versi, attualizzando il salmo”, L. Alonso Schökel – C. Carniti, *I Salmi*, dz. cyt., 830; zob. W. Brueggemann, *The Message...*, dz. cyt., s. 101-102.

i Ps 102). Obecnie wśród eksploratorów tej księgi dominuje nawet tzw. *tendencja plura-stratyfikacyjna*, której przedstawiciele, w odróżnieniu od badaczy à la Hermann Gunkel (1862–1932), nie tylko wyodrębniają dodatki redakcyjne w poszczególnych psalmach, lecz także próbują odczytać przesłanie teologiczne takich uzupełnień³¹.

Jeżeli zaś chodzi o nowotestamentalne przykłady wpływu zjawiska *zespalandia* tekstów na pole semantyczne poszczególnych perykop, to jeden z najbardziej oczywistych takich przypadków stanowi passus J 21,15-19. Dany fragment pochodzi z końcowego rozdziału Ewangelii według św. Jana, który stosunkowo powszechnie jest postrzegany jako redakcyjny³².

Otóż, zdaniem fachowców, ten urywek został przyłączony do czwartej ewangelii kanonicznej w celu odbudowania zachwianego prestiżu hierarchicznego św. Piotra, którego autorytet zapewne podupadł na skutek jego potrójnego zaparcia się Mistrza (J 18,17.25-27) oraz w wyniku Jezusowego powierzenia *swoich*, których uobecniała stojąca pod krzyżem Maryja, opiece umiłowanego ucznia (J 19,25-27). Prawdopodobnie takie tendencje panowały przede wszystkim we wspólnotach znajdujących się pod wpływem teologii szkoły Janowej³³. Jeden z argumentów przemawiających za taką interpretacją zawiera *potrójne* Piotrowe *kocham* oraz *potrójne* Jezusowe *paś* (J 21,15-17), które niewątpliwie nawiązują do *trzykrotnej* Piotrowej negacji *nie jestem*, wypowiedzianej na dziedzińcu pałacu najwyższego kapłana (J 18,17.25-27)³⁴. Innymi słowy, w świetle dodanej perykopy J 21,15-19 do narracji J 1,1-20,31, Piotrowe *nie jestem* (J 18,17.25-27) przybrało charakter chwilowego tchórzostwa (J 20,1-10; 21,1-14) a powierzenie Jezusowych *swoich* umiłowanemu uczniowi (J 19,25-27) utraciło koloryt podstawy podważania papieskiego urzędu Piotra (J 1,42; Mt 16,17-19)³⁵. Czyli znów wpływ *wtórny* na znaczenie *uprzedniego* jest oczywisty. I to nawet wówczas,

³¹ Zob. B.S. Childs, *Teologia...*, dz. cyt., s. 217-219.

³² „Der Evangelist hatte sein Evangelium in aller Form mit 20, 30f abgeschlossen. Kap. 21 dürfte ein später hinzugefügter Nachtrag sein [...]”, S. Schulz, *Das Evangelium nach Johannes*, Das Neue Testament Deutsch 4, Göttingen 1975¹³, s. 249; zob. R.E. Brown, *An Introduction to the New Testament*, The Anchor Bible Reference Library, New York – London – Toronto – Sydney – Auckland 1997, s. 360-361; P. Perkins, *Ewangelia według świętego Jana*, w: R.E. Brown – J.A. Fitzmyer – R.E. Murphy – W. Chrostowski (red.), *Katolicki komentarz biblijny*, Prymasowska Seria Biblijna, Warszawa 2004², s. 1174; J. Klinkowski, *Analiza dramatyczna Ewangelii św. Jana*, Bibliotheca Biblica, Wrocław 2012, s. 480.

³³ „Widocznie szkoła Janowa uznała, że nie dość wyraźnie został podkreślony prymat Piotra w całej Ewangelii i dlatego w tym rozdziale jego postać została wyeksponowana”, J. Klinkowski, *Analiza...*, dz. cyt., s. 480; zob. P. Perkins, *Ewangelia...*, art. cyt., s. 1174.

³⁴ Zob. P. Perkins, *Ewangelia...*, art. cyt., s. 1175-1176; J. Klinkowski, *Analiza...*, dz. cyt., s. 480; C.R. Koester, *Symbolism in the Fourth Gospel. Meaning, Mystery, Community*, Minneapolis 2003², s. 136.

³⁵ Zob. R.E. Brown, *An Introduction...*, dz. cyt., s. 361; J. Klinkowski, *Analiza...*, dz. cyt., s. 480-481.

gdyby się okazało, iż powyżej przytoczone teksty wcale nie posiadają dodatków redakcyjnych bądź takimi nie są, to i tak końcowy fragment pewnego utworu, w ujęciu narracyjnym, zawsze będzie chronologicznie *późniejszym* względem *wcześniejszego* materiału. Oznacza to, że tylko po uwzględnieniu *narracyjnie późniejszego* można wnioskować o znaczeniu *narracyjnie wcześniejszego*. Wszakże – tytułem przykładu – wyrażenie „πάντα ὅσα εἶχεν” w passusie Mk 12,44, bez bezpośrednio po nim następującego zwrotu „ὅλον τὸν βίον αὐτῆς”, mogłoby znaczyć po prostu, iż uboga wdowa ofiarowała tylko to, co miała aktualnie przy sobie, ale nie całe swe utrzymanie³⁶.

Argumentacja

Skoro zjawisko *zespalandia* tekstów i jego wpływu na semantykę poszczególnych fragmentów jest częścią składową literatury biblijnej, to być może po dołączeniu perykopy Mk 16,9-20 do narracji Mk 1,1-16,8 zaszło coś podobnego ze słowem ἀρχή w Mk 1,1, w konsekwencji czego utraciło ono pierwotne znaczenie *początku* a przybrało sens *zarysu*!? Za taką interpretacją przemawiają prawdopodobnie poniższe argumenty.

1. Argument semantyczny

W danej materii jest to jeden z najważniejszych argumentów. Jego istota, na to wskazuje już sama nazwa, polega na wykazaniu, iż słowo ἀρχή posiada również znaczenie *zarysu* w sensie pewnego zbioru zawierającego podstawowe wiadomości z jakiejś dziedziny.

Udowodnienie tego jest stosunkowo łatwe. Aby się o tym przekonać, wystarczy zajrzeć do kilku słowników starożytnej greki, szczególnie tych większych, bo nie wszystkie podają wyczerpujący zasięg pola semantycznego tego wyrazu³⁷. Do tych pierwszych należy niewątpliwie *Słownik grecko-polski*, wydany pod redakcją Zofii Abramowiczówny. Otóż, zgodnie z danym opracowaniem, wyraz ἀρχή, pomimo zasadniczych znaczeń, takich jak *początek*, *zaczęcie*, *pierwsza zasada*, *pierwszeństwo*, *władza* etc., oznacza także *sumę*, *rekapitulację* i *całość*³⁸.

Kolejnym przykładem stwierdzającym taki zasięg semantyczny słowa ἀρχή jest *Greek-English Lexicon* autorstwa H. G. Liddell’a i R. Scott’a. W nim też się

³⁶ Zob. J.L. Resseguie, *Narrative Criticism of the New Testament. An Introduction*, Grand Rapids 2005, s. 49.

³⁷ Zob. R. Popowski, *Wielki...*, dz. cyt., s. 75; R. Romizi – M. Negri, *Greco...*, dz. cyt., s. 212; J. Strong, *The New Strong's Complete Dictionary of Bible Words*, Nashville – Atlanta – London – Vancouver 1996, s. 587.

³⁸ Zob. Z. Abramowiczówna (red.), *Słownik...*, dz. cyt., s. 340.

wzmiankuje, iż dany termin może wyrażać idee *całości* – *sum* i *podsumowania* – *total*³⁹. Nie są to oczywiście pojedyncze przypadki⁴⁰.

Jeżeli więc taka możliwość istnieje, to teza o odczytaniu znaku językowego ἀρχή w Mk 1,1 jako *zarysu* jest całkiem uzasadniona i realna. U podstaw danej treści leży prawdopodobnie sens wyrazu ἀρχή jako *władzy* w znaczeniu rządzenia nad kimś⁴¹. Owszem, można sprawować władzę jedynie nad pojedynczą osobą (Mt 8,9), jednakże, formalnie rzecz biorąc, wyraz *władza* sugeruje raczej istnienie pewnej zbiorowości (rodziny, instytucji, stowarzyszenia, państwa etc.), kierowanej przez osobę rządzącą (Lb 16,13; Sdz 9,22; Tt 3,1).

2. Argument translacyjny

Jeśli zaś idea jakiejś całości (*suma*, *rekapitulacja*, *podsumowanie* etc.) należy do pola semantycznego wyrazu ἀρχή (argument semantyczny), to warto byłoby poszukać takich przekładów biblijnych, w których dane słowo jest tłumaczone w takim właśnie ujęciu.

Najpierw trzeba zajrzeć do LXX. W tej starożytnej translacji słowo ἀρχή występuje 236 razy. Przybiera ono oczywiście różnorodne znaczenia: *odnogi* (Rdz 2,10), *siedziby* (Rdz 10,10), *urzędu* (Rdz 40,20; 2 Mch 4,27; 5,7; 13,3), *księcia* (Rdz 49,3), *protoplasty* (Wj 6,25), *rogu* (Wj 36,23), *władzy* (Pwt 17,18; 1 Krn 29,12; Est 4,17^r; 1 Mch 10,52; Oz 2,2), *odległości* (Sdz 7,11), *zarządu* (1 Krn 26,10), *kierownika* (Ne 12,46), *fundamentu* (Prz 1,7; 8,23; Mdr 12,16), *zasady* (Prz 8,22; 17,14), *podstawy* (Prz 9,10), *źródła* (Mdr 14,27), *krainy* (Pnp 4,8), *uwieńczenia* (Hi 40,19) etc., dominuje jednakże raczej sens *chronologicznego początku* (Rdz 1,1; Wj 12,2; 34,22; Pwt 11,12; Rt 1,22; 2 Sm 14,26; 21,9-10; 2 Krl 17,25; 2 Krn 23,8; Ezd 4,6; Jdt 8,29; Est 4,17^r; 2 Mch 4,10; 8,27; Ps 73,2; 76,12; 77,2; 101,26; 109,3; 118,152; Koh 3,11; 7,8; 10,13; Mdr 6,17.22; 7,5.18; 9,8; 12,11; 14,6.12-13; Syr 1,14; 10,12-13; Iz 2,6; Oz 1,2 itd.)⁴². Niemniej jednak, przynajmniej w niektórych miejscach, termin ἀρχή oznacza *pewną całość*. Chodzi tu zwłaszcza o kilka fragmentów Księgi Liczb, w których jest mowa o nakazie ustalenia liczebności synów całego zgromadzenia Izraelitów (Lb 1,2;

³⁹ Zob. H.G. Liddell – R. Scott, *Greek-English Lexicon With a Revised Supplement*, Oxford 1996⁸, s. 252.

⁴⁰ Zob. G.E. Benseler – G. Autenrieth, *Griechisch-Deutsches Schul-Wörterbuch*, Leipzig 1886⁸, s. 107-108; F.E.J. Valpy, *The Etymology Of The Words Of The Greek Language In Alphabetical Order With The Omission Generally Of Plants And Sometimes Of The More Uncommon Animals*, London 1860, s. 17; A. Д. Вейсман, *Греческо-русский словарь*, Москва 1991, s. 202-203.

⁴¹ Zob. P. Chantraine, *Dictionnaire étymologique de la langue grecque. Histoire des mots. Tome I. A – Δ*, Paris 1968, s. 120-121.

⁴² Zob. H. Bietenhard, *Principio, origine*, w: L. Coenen – E. Beyreuther – H. Bietenhard (red.), *Dizionario dei concetti biblici del Nuovo Testamento*, Bologna 1991, s. 1424-1425.

26,2) bądź poszczególnych ich rodów (Lb 4,22). Przykładowo, w przekładzie ks. prof. Remigiusza Popowskiego dane ustępy brzmią następująco: „Ustalcie *liczbę* [ἀρχήν] całego zgromadzenia synów Izraelitów [...]” (Lb 1,2); „Zbadaj *liczbę* [τὴν ἀρχήν] synów Gerszoma [...]” (Lb 4,22); „Sprawdź *liczbę* [τὴν ἀρχήν] całego zgromadzenia synów Izraela [...]” (Lb 26,2)⁴³. W tych tekstach słowo *liczba* niewątpliwie oddaje sens ἀρχή jako pewnej całości. Analogiczny przypadek zachodzi także w wierszach: Sdz 7,16.20; 9,34.37.43-44; 1 Sm 11,11; 13,17-18; 1 Mch 5,33 i Ps 138,17. W nich występujący wyraz ἀρχή jest oddawany w tłumaczeniu Popowskiego jako *oddział* (np., Sdz 7,16), *grupa* (np., Sdz 9,34) lub jako *ród* (np. Ps 138,17). Z całą pewnością są to również znaki językowe, wyrażające ideę określonej całości.

A co z Nowym Testamentem? Na jego stronach wyraz ἀρχή pojawia się 55 razy, ale, przynajmniej tak wynika z wielu słowników nowotestamentalnej greki, nie posiada znaczenia jakiegoś całokształtu⁴⁴. W trakcie kartkowania różnorodnych tłumaczeń biblijnych udało się jednakże natrafić na przekład zwany *Słowem Życia* (2005), protestancką parafrazę Nowego Testamentu we współczesnej polszczyźnie, w którym passus Mk 1,1 oddano jako: „Oto niezwykła opowieść o Jezusie–Mesjaszu, Synu Bożym”. W tym ujęciu słowa *oto niezwykła opowieść* są odpowiednikiem greckiego wyrażenia ἀρχή τοῦ εὐαγγελίου: *oto* odnosi się do ἀρχή a *niezwykła opowieść* parafrazuje τοῦ εὐαγγελίου. Owszem, zaimek *oto* rozpoczyna narrację Markową, nie wyraża jednak idei jej początku w tradycyjnym ujęciu słowa ἀρχή. Jego funkcja polega raczej na odesłaniu czytelnika bądź słuchacza do tej ewangelii jako do pewnego całokształtu, który się znajduje w zasięgu wzroku bądź słuchu.

3. Argument skrypturystyczny

Do pola semantycznego słowa ἀρχή należy idea *pewnej całości* (argument semantyczny). Występują też takie przekłady biblijne, w których dany wyraz jest tłumaczony (R. Popowski) lub parafrazowany (*Słowo Życia*) w takim właśnie sensie (argument translacyjny). Jak dotąd nic nie przeczy oddaniu wyrazu ἀρχή w Mk 1,1 jako *zarysu*. Niemniej jednak warto byłoby sięgnąć jeszcze po kolejne uzasadnienie, tym razem skrypturystyczne. Jego sedno polega na wykazaniu, iż ewangelie kanoniczne same w sobie stanowią zbiory jedynie najważniejszych kerygmatycznych „wiadomości” o *Wydarzeniu Jezusa Chrystusa*.

⁴³ *Biblia Pierwszego Kościoła*, R. Popowski (tłum. i kom.), Prymasowska Seria Biblijna, Warszawa 2016, s. 156.162.191.

⁴⁴ Zob. H. Bietenhard, *Principio...*, art. cyt., s. 1426-1427; R. Popowski, *Wielki...*, dz. cyt., s. 75; J. Strong, *The New...*, dz. cyt., s. 587; K. Weiß, ἀρχή, w: H. Balz – G. Schneider (red.), *Dizionario Esegético del Nuovo Testamento*, t. I, Brescia 1995, s. 429-433.

Czym są ewangelie *in se*, zastanawiano się nad tym, w mniejszym lub większym stopniu, w przeciwieństwie całej historii chrześcijaństwa⁴⁵. Obecne czasy nie stanowią żadnego wyjątku pod tym względem. Dla jednych – dla przykładu – są to wiarygodne zapisy kronikarskie, dla drugich – nasycone motywami cudowności legendy⁴⁶ etc.

A jak postrzegali swe utwory sami ewangelisci? Wielorako! Mateusz i Jan pomianowali swe dzieła *księga* – βίβλος (Mt 1,1; J 20,30), Marek – *dobrą i radosną nowiną* – εὐαγγέλιον (Mk 1,1), a Łukasz – *opowiadaniem* – διήγησις (Łk 1,1). Określenia podane przez Mateusza, Łukasza i Jana akcentują literacką formę ich dzieł, natomiast przez Marka – treść. Na pierwszy rzut oka – zbyt skąpo! Wprawdzie ze słowa *opowiadanie* można już wywnioskować, iż jest to całościowy utwór napisany prozą, poświęcony jednowątkowej fabule i posiadający chronologiczny układ wydarzeń⁴⁷. Na tym jednakże nie koniec, albowiem w Janowym opusie słowo *księga* – βίβλος, odnoszone do całego utworu, występuje w tzw. *pierwszym epilogu*, który wprowadza czytelnika w pewne tajniki metodologii autora oraz w teleologię jego kreacji. Tekst epilogu jest następujący: „Πολλὰ μὲν οὖν καὶ ἄλλα σημεῖα ἐποίησεν ὁ Ἰησοῦς ἐνώπιον τῶν μαθητῶν [αὐτοῦ], ἃ οὐκ ἔστιν γεγραμμένα ἐν τῷ βιβλίῳ τούτῳ· ταῦτα δὲ γέγραπται ἵνα πιστεύ[σ]ητε ὅτι Ἰησοῦς ἐστὶν ὁ χριστὸς ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ, καὶ ἵνα πιστεύοντες ζωῆν ἔχητε ἐν τῷ ὀνόματι αὐτοῦ” (J 20,30-31). Wers 30 stwierdza, iż nie wszystko, czego dokonał Jezus, zostało zapisane w księdze Janowej. Z kolei w. 31 wyjaśnia, że podstawowym celem utrwalenia wybranego materiału jest doprowadzenie odbiorcy tekstu do wiary w Jezusa jako Mesjasza i Syna Bożego, skutkiem czego ma być posiadanie przez niego pełni życia. Zatem dzieło Janowe charakteryzuje przede wszystkim *selektywność* materiału i *kerygmaticzność* zamysłu. To samo można stwierdzić w odniesieniu do pozostałych tekstów ewangelicznych: żaden z nich nie jest wyczerpującą biografią Jezusa z Nazaretu, lecz teologicznym zapisem *wybranych, zsyntezowanych* i do potrzeb poszczególnych wspólnot *dopasowanych* „wiadomości” o *Wydarzeniu Jezusa Chrystusa*⁴⁸.

⁴⁵ Zob. V. Fusco, *Introduzione generale ai sinottici*, w: M. Làconi – et alt., *Vangeli sinottici e Atti degli apostoli*, Logos Corso di Studi Biblici 5, Leumann 2002², s. 78-89.

⁴⁶ Zob. Papieska Komisja Biblijna, *Natchnienie i prawda Pisma świętego. Słowo, które od Boga pochodzi i mówi o Bogu, aby zbawić świat*, Kielce 2014; s. 139-140; M. Skierkowski, *Ewangelie jako biografie kerygmaticzne*, „Ruch Biblijny i Liturgiczny” 3(2003), s. 175-190; M. Wojciechowski, *Ewangelie jako biografie*, „Ruch Biblijny i Liturgiczny” 3(1998), s. 168-196.

⁴⁷ Zob. C. Baldick, *Oxford...*, dz. cyt., s. 317.

⁴⁸ Zob. Sobór Watykański II, *Konstytucja Dogmatyczna o Objawieniu Bożym Dei Verbum*, w: Sobór Watykański II, *Konstytucje. Dekrety. Deklaracje. Tekst polski*, Poznań 1967, nr 19; Papieska Komisja Biblijna, *Natchnienie...*, dz. cyt., s. 139nn.

4. Argument egzegetyczny

Wszystkie powyżej przytoczone argumenty – semantyczny, translacyjny i skrypturystyczny – potwierdzają słusność postawionej tezy: nic nie stoi na przeszkodzie przetłumaczenia słowa ἀρχή w wersecie Mk 1,1 jako *zarysu* w sensie zbioru podstawowych „wiadomości” o *Wydarzeniu Jezusa Chrystusa*. Niemniej jednak, w celu posiadania obszerniejszej bazy argumentacyjnej, wypadałoby podać przynajmniej jeszcze jeden dowód. Tym razem z dziedziny egzegetyki biblijnej. Otóż, liczni komentatorzy Nowego Testamentu dostrzegają w ustępie Mk 1,1 pewną formę streszczenia fabuły narracyjnej Ewangelii według św. Marka. Na przykład, znany niemiecki biblista Joachim Gnilka (1928–2018) wypowiada się na ten temat tak: „Wers 1 jest [...] syntezą całego dzieła Markowego, nie tytułem książki, ale wskaźnikiem jej treści”⁴⁹. I rzeczywiście dane spostrzeżenie posiada całkiem obiektywne uzasadnienie tekstowe. Druga ewangelia kanoniczna, oprócz prologu (Mk 1,1-8) i epilogu (Mk 16,9-20), dzieli się przeważnie na dwie części: pierwsza ukazuje Jezusa jako Chrystusa (Mk 1,1-8,30), druga jako Syna Bożego (Mk 8,31-16,8)⁵⁰. Werset Mk 1,1 zapowiada pierwszą część za pomocą wyrażenia Ἰησοῦ Χριστοῦ, a drugą poprzez zwrot υἱοῦ θεοῦ. Analogiczną reasumującą treść posiada również słowo εὐαγγελίου. Odnosi się ono nie tylko do *czynów* i *słów* Jezusa (*genetivus objectivus*), lecz także do jego *Osoby* jako takiej (*genetivus subjectivus*)⁵¹. Skoro więc większość słów wersetu Mk 1,1 odznacza się syntetycznym charakterem, to po dodaniu perykopy Mk 16,9-20 do uprzednio istniejącej narracji Mk 1,1-16,8 wyraz ἀρχή też musiałby taką wartość przybrać.

Zakończenie

Według świadectwa najbardziej autorytatywnych manuskryptów Nowego Testamentu (⋈ A B C D), najstarsza ewangelia kanoniczna posiadała początkowo dość nietypowe zakończenie: wystraszone niewiasty uciekły od pustego grobu Pańskiego i zachowały w tajemnicy to, co im się tam przydarzyło

⁴⁹ „Il v. 1 è [...] la sintesi di tutta l’opera marciana, non il titolo del libro ma l’indicazione del suo contenuto”, J. Gnilka, *Marco*, dz. cyt., s. 40; zob. B.S. Childs, *Teologia...*, dz. cyt., s. 293; A. Malina, *Ewangelia...*, dz. cyt., s. 74; S. Mędała, *Ewangelia...*, art. cyt., s. 179.

⁵⁰ Zob. R.E. Brown, *An Introduction...*, dz. cyt., s. 127; B.S. Childs, *Teologia...*, dz. cyt., s. 294-296; H. Langkammer, *Wprowadzenie do ksiąg Nowego Testamentu*, Wrocław 1979, s. 263; S. Mędała, *Ewangelia...*, art. cyt., s. 156-158; *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu. Najnowszy przekład z języków oryginalnych z komentarzem*, Częstochowa 2008, s. 2212.

⁵¹ „Inhalt seines Buches ist die Freudenbotschaft, die Jesus Christus gebracht hat und deren Inhalt er selbst ist”, W. Grundmann, *Das Evangelium...*, dz. cyt., s. 26; zob. R. Schnackenburg, *Das Evangelium...*, dz. cyt., s. 17; C.E.G. Swift, *Das Evangelium...*, art. cyt., s. 58.

(Mk 16,1-8)⁵². Co legło u podstaw właśnie takiego finału tej narracji, przy obecnym stanie wiedzy, nie jest jasne. Badacze wysuwają różnorodne hipotezy: utraczonego zakończenia, świadomego zabiegu literackiego, nieukończonego dzieła⁵³ itd. Jakkolwiek by było, fakt pozostaje faktem, pierwotnie Ewangelia według św. Marka, zresztą zgodnie z duchem pierwszego jej słowa ἀρχή, rzeczywiście przedstawiała sobą pewne *novum*: chronologiczne, literackie, kerygmatyczne⁵⁴. Z biegiem czasu jednakże dodano do niej to, co się dzisiaj nazywa *kanonicznym zakończeniem* (Mk 16,9-20)⁵⁵. W ten sposób najstarsza ewangelia stała się bardziej „kanoniczna” i „synoptyczna”, lecz także otrzymała formę *zamkniętej kompozycji literackiej*. A to z kolei wywarło wpływ na znaczenie semantyczne wyrazu ἀρχή w Mk 1,1, który, po dodaniu perykopy Mk 16,9-20 do narracji Mk 1,1-16,8, przybiera obecnie raczej wydźwięk *zarysu* podstawowych kerygmatycznych „wiadomości” o *Wydarzeniu Jezusa Chrystusa* niżli *początku*. Przemawiają za tym, jak wykazano, wielorakie czynniki: zjawisko *zespalandia* tekstów oraz jego wpływ na zmianę akcentów semantycznych poszczególnych słów bądź passusów, a także argumenty: semantyczny, translacyjny, skryptury-styczny i egzegetyczny. W związku z tym warto byłoby, szczególnie w pracy translatorskiej, postrzegać początek Ewangelii według św. Marka (1,1) w świetle kanonicznego jej zakończenia (16,9-20).

Influence of the pericope Mk 16,9-20 on the meaning of the noun ἀρχή in Mk 1,1

Summary

This study is devoted to the issue of the influence of the pericope Mk 16,9-20 on the semantic meaning of the noun ἀρχή in Mk 1,1. The starting thesis is: after the joining of the so-called *canonical ending* Mk 16,9-20 to the Gospel of Mark, the first word of this work ἀρχή, lost the meaning of

⁵² Zob. W.R.F. Browning, *Oxford...*, dz. cyt., s. 244; B.S. Childs, *Teologia...*, dz. cyt., s. 295-296; J. Drury, *Mark*, w: R. Alter – F. Kermodé (red.), *The Literary Guide to the Bible*, London – Glasgow 1997, s. 410; S. Mędała, *Ewangelia...*, art. cyt., s. 207-209; E. Schweizer, *Das Evangelium...*, dz. cyt., s. 206; Papieska Komisja Biblijna, *Natchnienie...*, dz. cyt., s. 200-201.

⁵³ Zob. H. Langkammer, *Ewangelia...*, dz. cyt., s. 359-360; S. Mędała, *Ewangelia...*, art. cyt., s. 208.

⁵⁴ „Spisanie pierwszej Ewangelii było ogromnym i nowatorskim zadaniem, wiązało się bowiem z wymyśleniem nowej formy literackiej”, S.M. Miller – R.V. Huber, *Historia Biblii. Dzieje powstania i odczytywania Pisma Świętego*, Przewodniki Chrześcijańskie, Warszawa 2005, s. 104; zob. J. Drury, *Mark*, art. cyt., s. 403-404; H. Langkammer, *Ewangelia...*, dz. cyt., s. 73; S. Mędała, *Ewangelia...*, art. cyt., s. 156.

⁵⁵ Zob. W.R.F. Browning, *Oxford...*, dz. cyt., s. 244; J. Gnilka, *Marco*, dz. cyt., s. 932-937; R. Schnackenburg, *Das Evangelium nach Markus*, Geistliche Schriftlesung 2/2, Düsseldorf 1971, s. 327-328; E. Schweizer, *Das Evangelium...*, dz. cyt., s. 207.

the *beginning* and assumed the value of the *summary* in the sense of a collection of basic kerygmatic information about the Event of Jesus Christ.

In order to demonstrate the validity of the put forward hypothesis, the current study has been divided into two parts. The first part discusses the issue of the phenomenon of combining biblical texts and its influence on the semantic meaning of particular words or pericope. The second part, however, gives arguments for the proposed solution. The semantic argument shows that the word ἀρχή may have the meaning of *summary*. The translational argument cites some examples of biblical translations of the word ἀρχή as *a certain summary*. The scriptural argument shows that canonical gospels are a literary summary of the words and works of Jesus Christ. And the exegetical argument justifies the summary character of the entire first verse Mk 1,1.

In the light of the quoted evidence, the following conclusion is to be drawn: the addition of the pericope Mk 16,9-20 to the Gospel of Mark made the latter a closed literary composition, and this in turn also influenced the meaning of the word ἀρχή in Mk 1,1, which lost the sense of the *beginning* and took the character of a *summary*.

Keywords

The first word of the Gospel of Mark, the canonical ending of the Gospel of Mark, the phenomenon of combining biblical texts and its influence on the semantics of words, translation

Słowa kluczowe

Pierwsze słowo Ewangelii wg św. Marka, kanoniczne zakończenie Ewangelii wg św. Marka, fenomen zespalanie tekstów biblijnych i jego wpływ na semantykę słów, tłumaczenie

Bibliografia

- Abramowiczówna Z. (red.), *Słownik grecko-polski. Tom I. A – Δ*, Warszawa 1958.
- Achtemeier P.J. – Chrostowski W. (red.), *Encyklopedia biblijna*, Prymasowska Seria Biblijna, Warszawa 1999.
- Alonso Schökel L., *Manuale di poetica ebraica*, Biblioteca biblica 1, Brescia 1989.
- Alonso Schökel L. – Carniti C., *I Salmi. Volume primo*, Commenti biblici, Roma 1992.
- Alter R., *The Art of Biblical Poetry*, New York 1985.
- Alter R., *Psalms*, w: R. Alter – F. Kermode (red.), *The Literary Guide to the Bible*, London – Glasgow 1997, s. 244-262.
- Baldick C., *Oxford Dictionary of Literary Terms*, Oxford 2008³.
- Benseler G.E. – Autenrieth G., *Griechisch-Deutsches Schul-Wörterbuch*, Leipzig 1886.
- Berlin A., *Parallelism*, w: D.N. Freedman (red.), *The Anchor Yale Bible Dictionary*, t. V, New Haven – London 2009, s. 155-162.
- Biblia Pierwszego Kościoła*, R. Popowski (tłum. i kom.), Prymasowska Seria Biblijna, Warszawa 2016.
- Bietenhard H., *Principio, origine*, w: L. Coenen – E. Beyreuther – H. Bietenhard (red.), *Dizionario dei concettibiblici del Nuovo Testamento*, Bologna 1991, s. 1424-1429.
- Brown R.E., *An Introduction to the New Testament*, The Anchor Bible Reference Library, New York – London – Toronto – Sydney – Auckland 1997.

- Browning W.R.F., *Oxford Dictionary of the Bible*, Oxford 2004.
- Brueggemann W., *The Message of the Psalms. A Theological Commentary*, Augsburg – Minneapolis 1984.
- Brueggemann W., *Genesi*, Strumenti Commentari 9, Torino 2002.
- Chantraine P., *Dictionnaire étymologique de la langue grecque. Histoire des mots. Tome I. A – Δ*, Paris 1968.
- Childs B.S., *Teologia biblica. Antico e Nuovo Testamento*, Piemme Theologica, Casale Monferrato 1998.
- Drury J., *Mark*, w: R. Alter – F. Kermode (red.), *The Literary Guide to the Bible*, London–Glasgow 1997, s. 402-414.
- Estes D.J., *Handbook on the Wisdom Books and Psalms. Job. Psalms. Proverbs. Ecclesiastes. Song of Songs*, Grand Rapids 2007.
- Ewangelia Marka. Dobra Nowina według świętego Marka*, T. Węclawski (tłum.), Poznań 1999.
- Fenz A. K., *Die Heiligenkreuz-Bibel. Das Neue Testament neu übersetzt & kommentiert. Die Evangelien*, Leipzig 2012.
- Fusco V., *Introduzione generale ai sinottici*, w: M. Làconi – et al., *Vangeli sinottici e Atti degli apostoli*, Logos Corso di Studi Biblici 5, Leumann 2002, s. 37-136.
- Gibert P., *Bibbia, miti e racconti dell'inizio*, Biblioteca biblica 11, Brescia 1993.
- Gnilka J., *Marco*, Commenti e studi biblici, Assisi 1998.
- Grundmann W., *Das Evangelium nach Markus*, Theologischer Handkommentar zum Neuen Testament 2, Berlin 1968.
- Haręzga S., *Jezus i Jego uczniowie. Model chrześcijańskiej formacji w Ewangelii według św. Marka*, Lublin 2006.
- Harrington D.J., *Ewangelia według świętego Marka*, w: R.E. Brown – J.A. Fitzmyer – R.E. Murphy – W. Chrostowski (red.), *Katolicki komentarz biblijny*, Prymasowska Seria Biblijna, Warszawa 2004, s. 981-1033.
- Klinkowski J., *Analiza dramatyczna Ewangelii św. Jana*, Bibliotheca Biblica, Wrocław 2012.
- Koester C.R., *Symbolism in the Fourth Gospel. Meaning, Mystery, Community*, Minneapolis 2003.
- Kselmann J.S. – Barré M.L., *Księga Psalmów*, w: R.E. Brown – J.A. Fitzmyer – R.E. Murphy – W. Chrostowski (red.), *Katolicki komentarz biblijny*, Prymasowska Seria Biblijna, Warszawa 2004, s. 481-524.
- Langkammer H., *Ewangelia według św. Marka. Wstęp – przekład z oryginału, komentarz*, Pismo Święte Nowego Testamentu III/2, Poznań – Warszawa 1977.
- Langkammer H., *Wprowadzenie do ksiąg Nowego Testamentu*, Wrocław 1979.
- Lemański J., *Pięcioksiąg dzisiaj*, Studia Biblica 4, Kielce 2002.
- Liddell H.G. – Scott R., *Greek–English Lexicon With a Revised Supplement*, Oxford 1996.
- Limburg J., *Psalms, Book of*, w: D. N. Freedman (red.), *The Anchor Yale Bible Dictionary*, t. V, New Haven–London 2009, s. 522-536.
- Malina A., *Ewangelia według św. Marka, rozdziały 1, 1–8, 26. Wstęp, przekład z oryginału, komentarz*, Nowy Komentarz Biblijny Nowy Testament, t. II/1, Częstochowa 2013.
- Marxsen W., *Der Evangelist Markus. Studien zur Redaktionsgeschichte des Evangeliums*, Göttingen 1956.
- Meynet R., *Binarność, podstawowa cecha języka biblijnego*, w: R. Komurka (red.), *Język Biblii a język współczesny. Praca zbiorowa*, Kraków 2006, s. 11-22.
- Mędała S., *Ewangelia o Jezusie Chrystusie, Synu Bożym (Ewangelia według św. Marka)*, w: S. Mędała (red.) *Ewangelie synoptyczne*, Wprowadzenie w myśl i wezwanie ksiąg biblijnych 8, Warszawa 2006, s. 156-215.
- Miller S.M. – Huber R.V., *Historia Biblii. Dzieje powstania i odczytywania Pisma Świętego*, „Przewodniki Chrześcijańskie”, Warszawa 2005.

- Murphy-O'Connor J., *Drugi list do Koryntian*, w: R.E. Brown – J.A. Fitzmyer – R.E. Murphy – W. Chrostowski (red.), *Katolicki komentarz biblijny*, Prymasowska Seria Biblijna, Warszawa 2004, s. 1348-1369.
- Novum Testamentum Graece*, Nestle – Aland (red.), Stuttgart 1999.
- Papieska Komisja Biblijna, *Natchnienie i prawda Pisma Świętego. Słowo, które od Boga pochodzi i mówi o Bogu, aby zbawić świat*, Kielce 2014.
- Pauritsch K., *Parallelismus*, w: A. Grabner-Heider (red.), *Praktyczny słownik biblijny*, Warszawa 1995, s. 930-931.
- Perkins P., *Ewangelia według świętego Jana*, w: R.E. Brown – J.A. Fitzmyer – R.E. Murphy – W. Chrostowski (red.), *Katolicki komentarz biblijny*, Prymasowska Seria Biblijna, Warszawa 2004, s. 1108-1176.
- Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu. Najnowszy przekład z języków oryginalnych z komentarzem*, Częstochowa 2008.
- Rendtorff R., *Teologia dell'Antico Testamento. Volume 1: I testi canonici*, Strumenti Biblica 5, Torino 2001.
- Resseguie J.L., *Narrative Criticism of the New Testament. An Introduction*, Grand Rapids 2005.
- Schellke K.H., *Das Neue Testament. Eine Einführung*, Berckers Theologische Grundnisse 2, Rotenburg 1970.
- Schnackenburg R., *Das Evangelium nach Markus*, Geistliche Schriftlesung 2/1, Düsseldorf 1966.
- Schnackenburg R., *Das Evangelium nach Markus*, Geistliche Schriftlesung 2/2, Düsseldorf 1971.
- Schulz S., *Das Evangelium nach Johannes*, Das Neue Testament Deutsch 4, Göttingen 1975.
- Schweizer E., *Das Evangelium nach Markus*, Das Neue Testament Deutsch 1, Göttingen 1975.
- Skierkowski M., *Ewangelie jako biografie kerymatyczne*, „Ruch Biblijny i Liturgiczny” 3(2003), s. 175-190.
- Septuaginta*, A. Rahlfs (red.), Stuttgart 1979.
- Sobór Watykański II, *Konstytucja Dogmatyczna o Objawieniu Bożym Dei Verbum*, w: Sobór Watykański II, *Konstytucje. Dekrety. Deklaracje. Tekst polski*, Poznań 1967, s. 350-362.
- Strong J., *The New Strong's Complete Dictionary of Bible Words*, Nashville – Atlanta – London – Vancouver 1996.
- Swift C.E.G., *Das Evangelium nach Markus*, w: D. Guthrie – J.A. Motyer (red.), *Kommentar zur Bibel. AT und NT in einem Band*, Witten 2012, s. 54-102.
- Valpy F.E.J., *The Etymology Of The Words Of The Greek Language In Alphabetical Order With The Omission Generally Of Plants And Sometimes Of The More Uncommon Animals*, London 1860.
- Von Rad G., *Genesi. Traduzione e commento*, Antico Testamento 2/4, Brescia 1978.
- Weiß K., ἀρχή, w: H. Balz – G. Schneider (red.), *Dizionario Esegético del Nuovo Testamento*, t. I, Brescia 1995, s. 429-433.
- Wojciechowski M., *Ewangelie jako biografie*, „Ruch Biblijny i Liturgiczny” 3(1998), s. 168-196.
- Вейсман А. Д., *Греческо-русский словарь*, Москва 1991.
- Zerwick M., *Analysis philologica Novi Testamenti Graeci*, Scripta Pontificii Instituti Biblici 107, Romae 1966.